

Pieter Omtzigt

Een nieuw sociaal contract

De voortgang tot Prinsjesdag

22 september 2021

Inleiding

Het toeslagenschandaal heeft blootgelegd dat de relatie tussen de overheid en haar burgers zwaar beschadigd en diep verstoord is. De burger is klem komen te zitten door een overheid die informatie achterhoudt en kwijtraakt, die soms liegt, en die zich niet altijd aan de wet houdt. Dat is zeer ernstig in een rechtsstaat. En het is nog ernstiger wanneer misstanden bewust niet rechtgezet worden, of dat nu de slachtoffers van het toeslagenschandaal of de aardbevingsschade in Groningen en Drenthe betreft. Er is dus duidelijk een nieuw evenwicht nodig, waarbij de staat - en dus de regering - minder almachtig is ten opzichte van een gewone burger. De staat moet een deel van haar grote macht afstaan om het evenwicht te herstellen. In de troonrede deelde de koning namens de regering het volgende mee:

“...Belangrijk is ook dat de deur van de rechtsstaat voor iedereen openstaat. Het kabinet maakt vanaf volgend jaar extra geld vrij voor de sociale advocatuur. Het antwoord op de dieperliggende vraag hoe het vertrouwen te herstellen, vergt een langere adem ...”

Het klopt dat de problemen niet met één maatregel opgelost kunnen worden. Zelf heb ik het boek ‘Een nieuw sociaal contract’ een aantal voorstellen gedaan om dat evenwicht te herstellen. Een verrassend groot aantal van die voorstellen is overgenomen door de regering, of de regering is door de kamer per motie opgedragen ze uit te voeren.

In deze memo bekijk ik of de gedane beloftes nakomen en moties uitgevoerd zijn. In plaats van nieuwe maatregelen voor te stellen – de traditionele manier om het nieuws te halen als Kamerlid – kijk ik vandaag wat er van deze zeven beloftes terecht gekomen is.

Belofte 1: Archieven op Orde

Bij het toeslagenschandaal verdwenen constant stukken van de ouders, zijn 9000 dossiers¹ onterecht vernietigd en bleken cruciale memo's niet gearcheveerd. En van veel ouders zijn de betalings- en invorderingsgeschiedenis zoek. Zonder archief kun je geen recht doen aan burgers. En Nederland heeft een traditie van zoekgeraakte fotorolletjes, van zoekgeraakte bonnetjes en meer zaken die op miraculeuze wijze verdwenen blijken te zijn wanneer het de overheid niet uitkomt.

Tegelijkertijd zijn er geheime archieven bij de overheid, zoals de zwarte lijsten met honderdduizenden namen waar duizenden ambtenaren bij kunnen. Deze lijsten bestaan formeel niet, zodat mensen ook niet weten dat ze erop staan en bijvoorbeeld bezwaar kunnen maken wanneer zij als fraudeur aangemerkt worden. Deze lijsten hebben vele levens verwoest maar mensen mochten het bestaan ervan niet weten. Incomplete, geheime en chaotische archieven zijn natuurlijk het equivalent van een selectief geheugen: je vindt alleen de informatie terug die de overheid goed uitkomt en je hebt geen actieve herinnering aan dingen die even niet goed uitkomen.

Deze manier van informatie-huishouding laat burgers volstrekt rechteloos. Vandaar dat de inspectie overheidsinformatie en erfgoed beter moet gaan handhaven en bij gelegenheid ook boetes moet gaan uitdelen. De regering beloofde² in januari dat er per 1 juli een regeringscommissaris overheidsinformatie zou worden benoemd. Tot nu toe is er slechts een kwartiermaker benoemd.

¹ Aangangsel Handelingen, vergaderjaar 2020-21, nr. 206

² Kamerstuk 35410, nr. 4

En er is nog steeds geen datum waarop een regeringscommissaris met doorzettingsmacht aangesteld wordt³. Een commissaris met doorzettingsmacht is zeer gewenst, ook om de regering te gelasten welke informatie ze actief moet genereren en welke ze moet bewaren.

Een recent pijnlijk voorbeeld is toch wel de besluitenlijsten van de ministerraad en van de onderraden. In januari beloofde de regering de besluitenlijsten van de ministerraad te publiceren, zodat we eindelijk weten welke besluiten de regering neemt. Dat had natuurlijk een vanzelfsprekendheid moeten zijn. Je kunt een regering alleen controleren op de besluiten als ze de besluiten bekend maken. Het is zo vanzelfsprekend in een democratie dat je niet eens kon bedenken dat je het niet zou doen.

Maar wat blijkt: bij de bewindspersonenoverleggen over de evacuatie uit Afghanistan zijn geen besluitenlijsten gemaakt⁴! Dus: wel of niet militairen sturen, wel of niet tolken evacueren, wel of niet de ambassadeur terugroepen, we weten gewoonweg niet of de regering het zelf besloten heeft of niet. Zo is het bijna onmogelijk de regering te controleren. Deze belofte wordt dus niet waargemaakt.

Belofte 2: Rechtsstaat repareren

In januari 2021 nam de Kamer een motie⁵ aan om een staatscommissie rechtsstaat voor te bereiden. Gezien de grote problemen in de hele rechtsstaat (zowel ondermijnende criminaliteit als een veel te machtige staat ten opzichte van gewone burgers zijn een probleem) is dit hoognodig.

De regering wilde als tussenstap een conferentie van staatsmachten houden om de problemen te bespreken. Een bijeenkomst blijkt op 5 juli te hebben plaatsgevonden. De indieners van de motie waren niet uitgenodigd en er is geen verslag van de bijeenkomst. Op deze manier is het niet mogelijk om te begrijpen welke conclusies nu getrokken zijn.

Het kabinet laat een instelling van een staatscommissie over aan een volgend kabinet. Daar is natuurlijk geen enkele aanleiding toe. Dit kabinet kan prima een concept-opdracht en een concept-samenstelling aan de Kamer doen toekomen. Deze staatscommissie kan zijn voordeel doen met het rapport van de Venetië commissie, dat in het voorjaar startte met haar onderzoek en al een rapport oplevert voordat de regering in staat is om een voorstel te doen om een staatscommissie op te richten. De belofte van een staatscommissie rechtsstaat wordt dus vooralsnog niet waargemaakt.

Belofte 3: Grondrechten uit de Grondwet afdwingbaar maken

In mei nam de Kamer een motie⁷ aan die de regering opdroeg binnen een jaar met een wetsvoorstel te komen om de Grondwet te wijzigen om het toetsen van wetten aan de Grondwet mogelijk te maken. Dat vereist waarschijnlijk een Grondwettelijk Hof.

Een wet maken kost tijd: je moet een concept maken. In de ideale wereld heb je dan een publieke consultatie zodat bijvoorbeeld staatsrechtsgeleerden commentaar kunnen leveren op een voorstel. Daarna neemt het kabinet een voorstel aan en gaat het naar de Raad van State die er een belangrijk advies over uitbrengt. Over zo'n ingrijpend wetsvoorstel zullen ook meerdere andere instanties zoals de Raad voor de Rechtsspraak een advies uitbrengen. Een jaar is dus krap.

³Kamerstuk 35410, nr.60

⁴Plenair debat Tweede Kamer, 15 september 2021

⁵Kamerstuk 35510 nr. 12

⁶Antwoorden op Kamervraag 2021Z15586

⁷Kamerstuk 28362 nr. 47

Gisteren⁸ kon de regering niet vertellen welke stappen van dit traject al genomen zijn en wilde de regering ook geen data noemen waarop die tussenstappen genomen zouden worden. Dit voorstel wordt aan een nieuw kabinet gelaten. Maar het is niet aan een nieuw kabinet om te bepalen of een Kamermotie wordt uitgevoerd of niet. De huidige regering dient de motie gewoon uit te voeren.

De belofte is dus vooralsnog niet waargemaakt, maar de tijdslimiet is nog niet verstreken dus het stoplicht staat op oranje.

Belofte 4: een wet op onafhankelijk toezicht

In mei vroeg⁹ de Kamer ook om een wet die de onafhankelijkheid van toezichthouders garandeert. Dat is hard nodig want bij politiek gevoelige onderzoeken is er in het verleden beïnvloeding geweest vanuit ministeries, zoals in de WODC affaires. En als het ministerie, waarna onderzoek wordt gedaan, beslist over de financiering van het onderzoek, kan zij ook op die manier de toezichthouders onder druk zetten.

Toezicht kun je versterken door toezichthouders een eigen begroting te geven, door vast te leggen dat alle versies van een rapport gepubliceerd moeten worden door de Kamer standaard het recht te geven inspecteurs onder ede te horen.

In de antwoorden op Kamervragen gisteravond¹⁰ werd duidelijk dat deze wet er niet binnen het jaar komt, zoals de Kamer vroeg. Dus ook deze belofte wordt niet nagekomen.

Belofte 5: De anti-corruptie aanbevelingen van GRECO

Nederland is lid van GRECO, de groep van staten tegen corruptie bij de Raad van Europa. Elke paar jaar evalueert een groep experts een thema binnen iedere staat om te kijken hoe kwetsbaar elke lidstaat is. Het thema van de vijfde evaluatieronde¹¹ is het voorkomen van corruptie en het bevorderen van integriteit in de regering, en bij de politie en koninklijke marechaussee. Nederland kreeg 16 aanbevelingen mee. Toen twee jaar later geëvalueerd werd welke aanbevelingen zijn opgevolgd, bleek Nederland geen van de 16 aanbevelingen volledig te hebben opgevolgd. Alle andere landen, die bij de tussenevaluatie waren aangekomen, hebben wel een aantal aanbevelingen geheel opgevolgd. Dat geldt voor zowel het Verenigd Koninkrijk als Noord Macedonië.

Alle acht aanbevelingen die van toepassing waren op de regering zelf werden in zijn geheel niet opgevolgd. Een voorbeeld is het ontbreken van een afkoelingsperiode voor ex-bewindspersonen en regels voor overstappen als lobbyist. Deze zomer hebben we kunnen zien waar dat toe geleid heeft: Minister Cora van Nieuwenhuizen is weggekocht door de energielobby (zoals Shell en Gazprom). In de weken toen zij en de premier al wisten dat ze zou vertrekken heeft ze nog gewoon bij kabinetsvergaderingen over energiepolitiek en miljardensubsidies gezeten. Voor Kamerleden zijn de notulen van de ministerraad staatsgeheim en niemand mag ze zien op straffe van een onderzoek van de rijksrecherche.

Er zijn nul maatregelen die Van Nieuwenhuizen verhinderen de kennis die ze heeft opgedaan te gebruiken in haar nieuwe functie. Nederland slaat hiermee internationaal een modderfiguur. En Nederland maakt zichzelf hierdoor ook kwetsbaar.

⁸Antwoorden op Kamervraag 2021Z15586

⁹Kamerstuk 28362 nr. 47

¹⁰Antwoorden op Kamervraag 2021Z15586

¹¹Zie <https://www.coe.int/en/web/greco/evaluations/round-5-new> voor alle rapporten en standaarden over deze vijfde evaluatieronde

Als GRECO nog meer onderzoek had gedaan, had ze ongetwijfeld ook gekeken naar de douane, die ook zeer kwetsbaar is. Er is geen werk gemaakt met de aanpak van corruptie.

Belofte 6: Onafhankelijk meldpunt misstanden

Het kinderopvangtoeslagschandaal stond niet op zich. Om problemen op te lossen moet je ze eerst (willen) opsporen. Dus nam de Kamer na het toeslagschandaal een motie¹² aan dat er een onafhankelijk meldpunt voor misstanden moet komen, bij bijvoorbeeld het UWV en de jeugdzorg. Dat meldpunt is er nog niet. Er is wel extern onderzoek maar de ministeries moeten zelf aangeven waar de problemen zitten. Dat is natuurlijk geen garantie dat grote problemen naar boven komen. Het onafhankelijke meldpunt had er gewoon voor de zomer moeten zijn, zoals de Kamer vroeg.

Belofte 7: Standaard voor onafhankelijk onderzoek overheidshandelen

Een jaar geleden nam de Kamer een motie¹³ aan dat er in overleg met KNAW en de WRR een standaard opgesteld moet worden voor onderzoek naar overheidshandelen. Nu stelt de regering meestal een onderzoek naar het eigen handelen in. Omdat de regering de onderzoeksvraag bepaalt en betaalt is dat niet echt onafhankelijk. De commissie-Donner trok dan ook volstrekt verkeerde conclusies over het kinderopvangtoeslagschandaal. De onderzoeksvraag klopte niet, de leden waren niet onafhankelijk en de commissie kreeg een zeer belastend stuk (memo-Palmen) niet.

Het is op zich al zeer kwetsbaar dat een regering onderzoek doet naar zichzelf. Een student kijkt ook niet zijn eigen eindexamen na en een verdachte mag geen strafrechtelijk onderzoek doen naar zichzelf. De kamer vroeg de regering om in overleg te treden met de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid en de KNAW om een onderzoeksstandaard op te stellen voor 1 oktober. Die deadline wordt gemist. Toen ik op 15 september Kamervragen stelde over of en wanneer er contact gelegd was met de WRR en de KNAW, was het antwoord¹⁴ dat er op 16 september contact geweest was, acht maanden na de aangenomen motie en twee weken voor de deadline. In oktober volgt een brief over het vervolg. Ik concludeer dat deze onafhankelijke onderzoeksstandaard niet op tijd af zal zijn.

Conclusie

Het kinderopvangtoeslagschandaal is een rechtstatelijk en democratisch dieptepunt maar tot op heden nog geen keerpunt in de Nederlandse politieke geschiedenis. De demissionaire regering maakt haar beloftes niet waar. Daarom dient de regering binnen een maand aan te geven met welk tijdsplan ze ten minste deze zeven beloftes alsnog zal nakomen. Zij zijn essentieel voor de rechtsbescherming en kunnen bijdragen aan het herstel van het zwaar geschonden vertrouwen tussen de overheid en haar burger. Dit is het begin van een nieuw sociaal contract.

Als de regering werkelijk meent dat zij lessen trekt uit het toeslagschandaal en Groningen dan komt zij binnen een maand met antwoorden en wordt er niet gewacht tot er een nieuwe regering is, wanneer dat ook moge zijn. Ook een demissionaire regering dient aangenomen Kamermoties uit te voeren en beloftes na te komen.

¹²Kamerstuk 35510 nr. 13

¹³Kamerstuk 31934 nr. 46

¹⁴Antwoorden op Kamervraag 2021Z15586

Een nieuw sociaal contract

Belofte

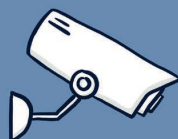
Archieven op orde

Rechtsstaat repareren

Grondwet afdwingbaar

Echt onafhankelijk toezicht

GRECO anti-corruptie aanbevelingen

Onafhankelijk meldpunt misstanden

Onafhankelijk onderzoek overheidshandelen

Resultaat?

Geen belofde regeringscommissaris

Geen belofde staatscommissie

Nog geen Grondwettelijk Hof

Nog geen wet op toezichthouders

Alle 16 aanbevelingen niet opgevolgd

Ministeries mogen het zelf doen

Belofde standaard niet opgesteld

Stand Prinsjesdag 2021

Pieter Omtzigt